

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 9 (2018)

Κοινωνική Πολιτική Τεύχος 9

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

Άρθρα / Articles:

Θεόδωρος Μ. Μπράκος

Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

Εύα Σκαρλατίδου & Κώστας Δικαίος

Κοινωνικά Προβλήματα, Κοινωνική Πολιτική και Λογοτεχνία (Ντίκενς) στην Βρετανία κατά τον 19ο Αιώνα

Varvara Lalioti

“Classic” theories and current challenges concerning welfare state development

Kapsalis Apostolos

The development of Greek migration policy and the invention of “para-legality” in labour relations of immigrants

Γάκου Ελένη Μαρία & Τσιλίκης Χρήστος

Κοινωνική επιχειρηματικότητα και σωφρονιστική. Προτεινόμενο μοντέλο εργασιακής επανένταξης έγκλειστων και αποφυλακισμένων στην Ελλάδα

Ντάφλου Ι. Αικατερίνη

Γεωγραφικές προκλήσεις και προσβασιμότητα των κοινωνικών υπηρεσιών στην ελληνική επαρχία

Κοινωνική επιχειρηματικότητα και σωφρονιστική. Προτεινόμενο μοντέλο εργασιακής επανένταξης έγκλειστων και αποφυλακισμένων στην Ελλάδα

Γάκου Ελένη Μαρία,

Κοινωνιολόγος, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Τσιλίκης Χρήστος,

Διδάκτορας Κοινωνικής Οικονομίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αφορά στη διερεύνηση των δυνατοτήτων ανάπτυξης Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός και εκτός σωφρονιστικών καταστημάτων στην Ελλάδα από έγκλειστους και πρώην έγκλειστους αντίστοιχα. Αρχικά γίνεται μια ιστορική αναδρομή στο δικαίωμα για εργασία για τα άτομα που διαβιούν σε καταστήματα κράτησης ενώ ακολουθεί κριτική αποτίμηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου στη χώρα σε σχέση με τις ευκαιρίες απασχόλησης που αυτό προσφέρει. Αποτιμώνται οι προοπτικές ανάπτυξης Κοινωνικών Επιχειρήσεων τόσο εντός όσο και εκτός των καταστημάτων κράτησης ενώ προτείνεται ένα μοντέλο συνεργασίας ανάμεσα σε φορείς του Τρίτου, Ιδιωτικού και Δημόσιου Τομέα.

Αναπτύσσονται οι λόγοι για τους οποίους οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις και γενικότερα οι φορείς του Τρίτου Τομέα δύνανται να δραστηριοποιηθούν επιτυχώς στο πεδίο της κοινωνικής και εργασιακής ένταξης ή επανένταξης έγκλειστων ή αποφυλακισμένων ενώ παρατίθενται παραδείγματα συμπράξεων από το εξωτερικό. Θεμελιώνεται η επιχειρηματολογία υπέρ της αναγκαιότητας των συμπράξεων τόσο σε όρους οικονομίας όσο και απόδοσης καθώς επίσης υπογραμμίζεται η ανάγκη για ανάπτυξη προγραμμάτων των οποίων η αποτελεσματικότητα θα αποτιμάται βάσει ανάπτυξης δεικτών. Με γνώμονα τα παραπάνω καλά παραδείγματα αναπτύσσεται ένα πρότυπο μοντέλο σύμπραξης μεταξύ Τρίτου, Ιδιωτικού και Δημοσίου Τομέα το οποίο δομείται και αναλύεται στα επιμέρους χαρακτηριστικά του στην πρόταση μας και αφορά την εφαρμογή πιλοτικού προγράμματος στις αγροτικές φυλακές της χώρας.

Abstract

This article explores the dynamics of developing Social Enterprises, within and outside Greek detention centers, by inmates and ex-prisoners respectively. Initially, a historical overview of the right to work for people living in detention centers is presented, while a thorough and critical assessment of the current institutional framework in Greece, regarding employment opportunities it offers, is made. The prospects of developing Social Enterprises both inside and outside detention facilities is furthermore evaluated, while a model of cooperation between third, private and public sector bodies is proposed.

The reasons why social enterprises, and third sector organizations in general, can successfully engage in the field of social and work integration or reintegration of prisoners or ex-prisoners are being elaborated on and coupled with examples of partnerships from abroad. A set of valid arguments is put forth as to the necessity of partnerships -both in terms of economy and performance- as well as to the need to develop programs whose effectiveness will eventually be evaluated on the basis of a series of indicators that are specially made for the program in question. In light of the aforesaid best practices from abroad, we shall subsequently come up with a framework of cooperation between the Third, the Private and the Public Sector: the aforementioned framework is to be duly structured and analyzed as to its individual features within our proposal and is intertwined with the implementation of a pilot program in rural prisons in Greece.

Το σωφρονιστικό σύστημα στην Ελλάδα. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Επιχειρώντας μια διερεύνηση αναφορικά με τις δυνατότητες ανάπτυξης Κοινωνικών Επιχειρήσεων στο πλαίσιο προγραμμάτων εργασιακής και κοινωνικής επανένταξης φυλακισμένων και αποφυλακισμένων στην Ελλάδα, κρίνεται σκόπιμο πρωταρχικά να διερευνηθεί κατά πόσο το έδαφος για μια τέτοιου είδους κίνηση είναι πρόσφορο καθώς και βάσει του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου¹, ποιές είναι οι δυνατότητες και ποιοί οι περιορισμοί οι οποίοι διαμορφώνουν το πλαίσιο στο οποίο μπορούν να ασκηθούν τα εργασιακά δικαιώματα των εν λόγω κοινωνικών ομάδων.

Κάνοντας μια ανασκόπηση στο σωφρονιστικό σύστημα καθώς και στο πως έχει διαμορφωθεί μέσα από το πέρασμα των ετών, δεδομένων των εκάστοτε κοινωνικών συνθηκών και αναγκών για την εξασφάλιση της πρόληψης του εγκλήματος, τον έλεγχο της εγκληματικότητας και την κοινωνική και εργασιακή επανένταξη παρατηρείται μια σαφής, προοδευτική αλλαγή του. Από τον καθαρά τιμωρητικό χαρακτήρα που είχε η στερητική της ελευθερίας ποινή σε συνάρτηση με την έλλειψη μετασωφρονιστικής μέριμνας, παρατηρείται μία μετατόπιση προς την κατεύθυνση υιοθέτησης ενός πιο ανθρωποκεντρικού μοντέλου σωφρονισμού, ακολουθώντας τις προσαγές

1. - Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999).

- Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α και Β (ΥΑ 55819/2003, ΦΕΚ Β' 463) και Καταστημάτων Κράτησης Νέων (ΥΑ 62367/2005, ΦΕΚ Β' 889).

- Κανονισμός Ασφαλείας Καταστημάτων Κράτησης (ΥΑ 104356/2014, ΦΕΚ Β' 3581).

των Ευρωπαϊκών και Διεθνών συνθηκών² οι οποίες -σε κάθε περίπτωση άλλωστε- δεσμεύουν τη χώρα μας και εστιάζουν κυρίως στην ομαλή επανένταξη στο κοινωνικό σύνολο εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Δεδομένου ότι το ενδιαφέρον έχει μετατοπιστεί, λοιπόν, στην κοινωνική και εργασιακή επανένταξη της εν λόγω πληθυσμιακής ομάδας, καθίσταται σαφές ότι η εργασία αποτελεί ένα μέσο κοινωνικής προσαρμογής αφού προετοιμάζει τον κρατούμενο και τον εφοδιάζει με γνώσεις, δεξιότητες και όλα εκείνα τα απαραίτητα εφόδια, που θα του χρησιμεύσουν μετά την απόλυση.

Σωφρονιστική νομοθεσία στην Ελλάδα. Ιστορική αναδρομή

Η Σωφρονιστική νομοθεσία στη Ελλάδα³ διήλθε τρεις βασικές φάσεις οι οποίες αντικατοπτρίζονται στα αντίστοιχα πρότυπα σωφρονιστικής πολιτικής που υιοθετήθηκαν από τον Έλληνα νομοθέτη και οδήγησαν στη θέσπιση δικαιωμάτων των κρατουμένων⁴, είτε πρόκειται για ατομικά είτε για συλλογικά (δικαίωμα στην εκπαίδευση, εργασιακό δικαίωμα κλπ.)

Η πρώτη Ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία αποτυπώθηκε στο οθωμανικό διάταγμα της 31.12.1836, «Περί σωφρονιστικής φυλακής», η οποία ακολουθεί το «τιμωρητικό πρότυπο». Κατά το πρότυπο αυτό, μέσω της αδρανοποίησης του ατόμου η οποία επιτυγχάνεται με την στερητική της ελευθερίας ποινή, εξασφαλίζεται η διακοπή της διπνεκούς παρέκκλισης ενώ η απομόνωση, συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης επικοινωνίας σε συνδυασμό με την καταναγκαστική εργασία και την αυστηρή τιμωρία, συνθέτουν τον τιμωρητικό του χαρακτήρα .

Στη συνέχεια, και υπό την επίδραση των αντιλήψεων της Σχολής της Νέας Κοινωνικής Άμυνας καθώς και των Στοιχειωδών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων του ΟΗΕ (1955) ο Σωφρονιστικός Κώδικας του 1967 υιοθέτησε προνοιακό χαρακτήρα, σύμφωνα με τον οποίο η ποινή ως στέρηση της ελευθερίας έπρεπε να στοχεύει, όχι στην τιμωρία αλλά στην αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατουμένου και στην ηθική του βελτίωση. Οι σκοποί της ποινής άλλαξαν και δόθηκε προτεραιότητα στη μεταχείριση με βάση την ψυχοβιολογική εξέταση της προσωπικότητας του κρατουμένου, την εργασία με στόχο την κοινωνική αναπροσαρμογή

2. Ευρωπαϊκές και διεθνείς συνθήκες που δεσμεύουν τη χώρα μας:

- Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (v.δ. 53/1974).
- Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (v. 2462/1997).
- Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (v. 2101/1992).
- Η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (v. 1782/1988).
- Το προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και ο ορισμός του Συνηγούρου του Πολίτη ως «Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης» (v. 4228/2014).

Διεθνείς οδηγίες και συστάσεις που δίνουν κατευθύνσεις για τη σωφρονιστική πολιτική (soft law):

- Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες (European Prison Rules) του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- Οι Nelson Mandela Rules της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών.
- Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τα Μέτρα και τις Ποινές που εκτίονται στην κοινότητα (European Rules on Community Sanctions and Measures) του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες Δοκιμασίας (European Probation Rules) του Συμβουλίου της Ευρώπης

3. - Σωφρονιστικός Κώδικας (v. 2776/1999).

4. Αλφαβητάρι του Κρατουμένου. Δικαιώματα και υποχρεώσεις

και την αγωγή, την εκπαίδευση, την ηθική ολοκλήρωση της προσωπικότητας καθώς και μέτρα για τη δίκαιη, αμερόληπτη, ανθρώπινη και κατά το δυνατό εξατομικευμένη έκτιση της ποινής (Παπαθεοδώρου, 2002).

Η τρίτη φάση σηματοδοτείται από τον Κώδικα Μεταχείρισης των Κρατουμένων⁵ του 1989 και έχει επηρεαστεί από τη σταδιακή αφομοίωση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του 1973 και του 1987. Ο κώδικας αυτός εντάσσεται στο «δικαιϊκό πρότυπο», το οποίο εμφορείται από το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την υποβολή του κρατουμένου σε προγράμματα αγωγής και την προαγωγή της κοινωνικής επανένταξης του κρατουμένου. Ο κώδικας του 1989 όριζε ως σκοπό της ποινής την αγωγή των κρατουμένων και την κοινωνική τους επανένταξη, την άμβλυση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας, της διασφάλισης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ενθάρρυνσης του αυτοσεβασμού και της ανάπτυξης του αισθήματος ευθύνης.

Παράλληλα, και πάντα στο πλαίσιο του δικαιοκτικού προτύπου, ο Κώδικας του 1989 προέβλεπε ειδικές διατάξεις για την εκπαίδευση των κρατουμένων, την εργασία (χωρίς υποχρεωτικό χαρακτήρα), τη χορήγηση τακτικών, έκτακτων και εκπαιδευτικών αδειών, την ημιελεύθερη διαβίωση και την τμηματική έκτιση της ποινής. Αντίθετα, διατηρούσε τις πειθαρχικές ποινές, ορισμένες αυστηρές μεθόδους αποκατάστασης της τάξης στο σωφρονιστικό κατάστημα, καθώς και την ποινή της απομόνωσης χωρίς τις εγγυήσεις των σχετικών συνταγματικών επιταγών. Οι δυσλειτουργίες και τα κενά που παρουσίαζε ο εν λόγω κώδικας καθώς και η αναστολή εφαρμογής ορισμένων βασικών διατάξεών του, κατέστησαν αναγκαία τη μεταρρύθμισή του. Η σχετική διαδικασία κατέληξε στη σύνταξη του ισχύοντος σήμερα Σωφρονιστικού Κώδικα.

Συνοπτική επισκόπηση σωφρονιστικών συστημάτων και σύνδεση με την εργασία

Επανερχόμενοι στην διερεύνηση των δυνατοτήτων εργασίας εντός και εκτός καταστημάτων κράτησης, μια εν μέρει εξέταση των σωφρονιστικών συστημάτων τα οποία εφαρμόστηκαν εξελικτικά με την πάροδο των ετών (Χαΐδου, 2002), σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, μπορεί να δώσει μια πληρέστερη εικόνα για το πώς αυτά συνετέλεσαν στην παγίωση της εργασίας κατά την περίοδο του εγκλεισμού.

Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, οπότε και παρουσιάζεται σοβαρή έλλειψη εργατικού δυναμικού δεδομένης της υπερπόντιας μετανάστευσης καθώς και του τριακονταετούς πολέμου στην κεντρική Ευρώπη, αναζητείται λύση για την κάλυψη των αναγκών σε ανθρώπινο δυναμικό. Η εκμετάλλευση κακοποιών και ζητιάνων, για την εξυπηρέτηση αυτών των αναγκών, οδηγεί στην σταδιακή ωρίμανση της ιδέας συγκέντρωσης τους σε μεγάλα ιδρύματα με στόχο τον εξαναγκασμό τους σε εργασία. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίστηκε η απομάκρυνση τους από το κοινωνικό σύνολο, υπό την έννοια της πρόληψης έναντι της εγκληματογένεσης και υποτροπής αλλά και η αύξηση των εργατικών κερδών. Το γεγονός της έλλειψης οργάνωσης στα σωφρονιστήρια σε συνδυασμό με τον υπερπληθυσμό οδήγησε στην ανάπτυξη του «κοινοβιακού» συστήματος κατά το οποίο εφαρμόστηκε η συνεχής επαφή των κρατουμένων καθ' όλη τη διάρκεια του εικοσιτετραώρου και η από κοινού εργασία.

5. Βλ. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ

Μια παρόμοια μορφή «κοινοβιακού» συστήματος εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα στη φυλακή του Επταπυργίου Θεσσαλονίκης καθαρά όμως λόγω απουσίας ατομικών κοιτώνων. Κατά τα λοιπά δεν ίσχυσε ποτέ με νομοθετική πρόβλεψη το συγκεκριμένο σύστημα στη χώρα μας (Αλεξιάδης, 2001).

Υπό την προϋπόθεση ότι το «κοινοβιακό» σύστημα χώλαινε λόγω αδυναμιών του αλλά και λόγω της εμφάνισης έντονων θρησκευτικών και ανθρωπιστικών κινημάτων, τα τέλη του 18^{ου} αιώνα οδηγούν σε μεταρρυθμιστικές ιδέες καθιερώνοντας τον εγκλεισμό ως κύρια ποινή και την απομόνωση ως μόνη λύση για τον σωφρονισμό. Η εργασία αποκτά το χαρακτήρα της καταπίεσης αφού καθίσταται πλέον ανάλογη με τη βαρύτητα της ποινής. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εκβιομηχάνιση καθώς και η μηχανοποίηση των μέσων παραγωγής σε συνδυασμό με την αστυφιλία της δεδομένης χρονικής περιόδου, συνετέλεσαν στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας η οποία με τη σειρά της κατέστησε την εργασία των φυλακισμένων οικονομικά ανώφελη.

Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν, τα σωφρονιστικά καταστήματα λειτουργούσαν εφεξής ακολουθώντας το απομονωτικό ή πενσυλβανικό σύστημα. Στη χώρα μας το εν λόγω σύστημα καθιερώθηκε το 1911 στις δικαστικές φυλακές για την κράτηση υποδίκων και καταδίκων σε ποινές ως ένα μήνα.

Τα σωφρονιστικά συστήματα τα οποία ακολούθησαν αυτό του απομονωτικού (ωβούρνειο σύστημα, προοδευτικό ή Ιρλανδικό) αποτέλεσαν ουσιαστικά ένα συγκεκριμένο των προηγουμένων, με το τελευταίο να στοχεύει στην εφαρμογή προοδευτικότερων μεθόδων και συνθηκών κράτησης με απώτερο σκοπό την επανένταξη στο κοινωνικό σύνολο.

Η στερητική της ελευθερίας ποινή εκτιμώμενη εντός του καταστήματος κράτησης, αποτελεί την πλέον απόλυτη μορφή του επίσημου κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος. Ο θεσμός της φυλάκισης προσπαθεί να συνδυάσει δυο αντιφατικούς στόχους καθώς εξ ορισμού επιδιώκει αφ' ενός την απομάκρυνση των «εγκληματιών» από την κοινωνία και αφ' ετέρου την επανένταξη τους σε αυτή μέσω του σωφρονισμού και της εργασιακής εξειδίκευσης.

Τα βήματα τα οποία έχουν γίνει μέχρι σήμερα προς την κατεύθυνση της εργασιακής εξειδίκευσης, στον Ελλαδικό χώρο, είναι ελάχιστα και περιορίζονται στην κοινωνική επανένταξη μέσω της εργασίας μετά την αποφυλάκιση. Σε επίπεδο εργασίας εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, η μόνη πρωτοβουλία η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί ότι αποσκοπεί στην εργασιακή εξειδίκευση με σκοπό την επανένταξη, είναι αυτή της παροχής εργασίας στους εγκλείστους των αγροτικών φυλακών. Στις αγροτικές φυλακές η εργασία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας του κλειστού κοινωνικού συνόλου, με τα οφέλη τα οποία μετρά να πληθαίνουν συνεχώς. Η πολύπλευρη σημασία της εργασίας κατά την περίοδο του εγκλεισμού αντικατοπτρίζεται άμεσα στον ψυχισμό των κρατουμένων γεγονός που συμβάλλει καίρια στη μείωση της υποτροπής.

Έννοια και προγράμματα κοινωνικής επανένταξης

Η διαδικασία ένταξης των αποφυλακισμένων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον έχει επικρατήσει να αποκαλείται «κοινωνική επανένταξη», όρος που αναμφισβήτητα εμπεριέχει βαθιά ριζωμένες κοινωνικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις και ο οποίος επικράτησε διαχρονικά πλήθους άλλων εναλλακτικών. Τα σωφρονιστικά πρότυπα - τα οποία διαμορφώνονται με βάση τη γενικότερη ή ειδικότερη βαρύτητα που αποδίδεται στο σκοπό της ποινής- αναμφισβήτητα συνιστούν βασικούς

πυλώνες σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικών που αφορούν στην κοινωνική επανένταξη αποφυλακισμένων και ως εκ τούτου η συνεισφορά τους στην επιτυχία ή αποτυχία μιας στοχευμένης δέσμης πολιτικών είναι σημαντική.

Η κοινωνική επανένταξη συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα των ίδιων των πολιτών και η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος των αποφυλακιζομένων πολιτών στην κοινωνική τους ένταξη στηρίζεται στο άρ.25 παρά. 1 του Συντάγματος⁶. Ως εκ τούτου παρά το γεγονός ότι δε αποτελεί αποκλειστικό καθήκον της Πολιτείας εντούτοις η τελευταία οφείλει να εξασφαλίζει συνθήκες ίσων ευκαιριών για όλους είτε πρόκειται για αποφυλακισμένους είτε μη εγκληματίσσαντες. Η ομαλή επανένταξη του αποφυλακισμένου στην κοινωνική ζωή (οικογένεια, εργασία κλπ) πρέπει να αποτελεί πρώτη προτεραιότητα ενός ευνομούμενου κράτους και ενός στιβαρού σωφρονιστικού συστήματος. Ενδεικτικά αναφέρεται πως, κινούμενη προς αυτή την κατεύθυνση η Πολιτεία, συνεργαζόμενη με τον ΟΑΕΔ έχει θεσμοθετήσει την απόδοση ειδικού βοηθήματος στους αποφυλακισμένους, δικαιούχοι του οποίου είναι όλοι εκείνοι οι οποίοι δεν έχουν παρουσιάσει υποτροπή εντός τριμήνου από την αποφυλάκιση τους και εφόσον διαθέτουν ευνοϊκή έκθεση της Κοινωνικής Υπηρεσίας της φυλακής.⁷

Κατά καιρούς έχουν προταθεί, σχεδιαστεί και υλοποιηθεί διαφόρων τύπων προγράμματα για την όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική κοινωνική και εργασιακή επανένταξη αποφυλακισμένων. Τα προγράμματα αυτά άλλοτε πέτυχαν τον σκοπό για τον οποίο σχεδιάστηκαν -δηλαδή τη μείωση της υποτροπής- ενώ άλλοτε απέτυχαν.

Οι πολιτικές για την επανένταξη οφείλουν να αποτελούν κομμάτι του ευρύτερου σχεδιασμού περί αντεγκληματικής πολιτικής. Το όφελος από την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης και τη μείωση της υποτροπής είναι διττό. Από τη μία η μείωση της εγκληματικότητας μέσω της υποτροπής εξασφαλίζει ένα αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες και τις τοπικές κοινωνίες ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην αποφόρτιση των φυλακών οι οποίες αντιμετωπίζουν πρόβλημα υπερπληθυσμού. Η σύνδεση εργασιακής απασχόλησης, αποχής από το έγκλημα και μείωσης της υποτροπής είναι σημαντική ενώ αποτελεί παράγοντα-κλειδί για την επιτυχία κάθε προγράμματος κοινωνικής επανένταξης φυλακισμένων.

Το άρθρο 80 άλλωστε των Στοιχειωδών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στα προγράμματα επανένταξης και την προετοιμασία του ατόμου για τη μετά τον εγκλεισμό ζωή. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι «από την έναρξη της ποινής ενός κρατούμενου πρέπει να υπάρξει μέριμνα για το μέλλον του μετά την απελευθέρωσή και ο ίδιος θα πρέπει να ενθαρρυνθεί και να βοηθηθεί να διατηρήσει ή να καθιερώσει τέτοιες σχέσεις με πρόσωπα ή φορείς εκτός του ιδρύματος και ενδεχομένως να προωθήσει τα καλύτερα συμφέροντα της οικογένειάς του και τη δική του κοινωνική επανένταξη»

Τα εν λόγω προγράμματα διακρίνονται σε αυτά τα οποία εφαρμόζονται εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων και σε αυτά που υλοποιούνται εκτός. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται στα προγράμματα εντός των φυλακών αφ' ης στιγμής αυτού του είδους οι δράσεις συνεισφέρουν σημαντικά στην ομαλή κοινωνική επανένταξη αποφυλακισμένων ενώ η σχεδιάσή τους αφορά στην ανάπτυξη ενός εξατομικευμένου σχεδίου προσαρμοσμένου κατάλληλα στις ιδιαίτερες συν-

6. Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων, Μπλιώνη

7. Επίσημη ιστοσελίδα ΟΑΕΔ (www.oaed.gr)

θήκες, τις συγκεκριμένες δεξιότητες και τα χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου. Όσον αφορά τα εκτός φυλακής προγράμματα, αυτά εδράζονται στην εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για την κάλυψη βασικών αναγκών όπως στέγη, τροφή και εργασία ενώ ο ρόλος δομών όπως τα κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης και τα προγράμματα πριν την αποφυλάκιση καθίσταται κομβικός.

Η σύνδεση του κρατουμένου με την τοπική κοινωνία είναι καίριας σημασίας και μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ολοκληρωμένης πληροφόρησης για ζητήματα όπως στέγη, σίτιση, απασχόληση, υγεία, πρόνοια, εκπαίδευση, κατάρτιση αλλά και μέσω της εργασίας εντός των φυλακών. Δίνεται έτσι η δυνατότητα στον κρατούμενο να διατηρεί μία επαφή με την κοινωνία μέσω της εργασίας η οποία φυσικά από μόνη της έχει ιδιαίτερα ευεργετικές επιπτώσεις στην κοινωνικοποίηση και την ιδιαίτερη ψυχοσύνθεσή του.

Στη βιβλιογραφία μπορεί να εντοπιστεί κανείς πληθώρα από τύπους προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης φυλακισμένων και αποφυλακισμένων. Υπάρχουν προγράμματα που ακολουθούν συμπεριφορικά και γνωσιακά μοντέλα αλλαγής συμπεριφοράς και στάσης ενώ άλλα συνδυάζουν την παραπάνω μεθοδολογία με την έρευνα για την αποχή του εγκλήματος (Durnescu, 2011). Επίσης άλλα προγράμματα παρέχουν μία πλήρη κάλυψη των αναγκών που θα αντιμετωπίσουν οι κρατούμενοι κατά την αποφυλάκισή τους ενώ υπάρχουν και προγράμματα τα οποία έχουν σχεδιαστεί αποκλειστικά και μόνον για την εξυπηρέτηση κάποιων αναγκών των κρατουμένων όπως εκπαίδευση, εργασία κλπ. Γενικά όλα τα προγράμματα που υλοποιούνται εντός των φυλακών εστιάζουν στην παροχή πληροφόρησης, την αναβάθμιση ή επικαιροποίηση των δεξιοτήτων, τη διατήρηση των σχέσεων με το οικογενειακό περιβάλλον και την εργασία. Υποστηρίζεται πάντως ότι η σύνδεση των προγραμμάτων πριν την αποφυλάκιση με αυτά που πραγματοποιούνται μετά την αποφυλάκιση διασφαλίζει καλύτερα αποτελέσματα στην επανένταξη των αποφυλακισμένων σύμφωνα με κάποιους ερευνητές (Simpson & Brown, 1999) (Broome & Joe, 2002).

Η ολιστική αυτή προσέγγιση υιοθετείται στο παρόν άρθρο και αναλύεται στην ενότητα που αναφέρεται στην πρόταση ανάπτυξης προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης μέσω σύστασης κοινωνικών επιχειρήσεων εντός και εκτός φυλακών. Η πρόταση στηρίζεται στο σχεδιασμό ενός ενιαίου και συνεκτικού πλαισίου επανένταξης αξιοποιώντας τα υπάρχοντα προγράμματα και εργαλεία συνδυάζοντας τη συνεργατική επιχειρηματικότητα με την κοινωνική και εργασιακή επανεργοποίηση του ατόμου.

Από την παραπάνω ανάλυση καθίσταται σαφές πως βασικό συστατικό της φιλοσοφίας των προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης ή επανένταξης φυλακισμένων και αποφυλακισμένων -είτε πρόκειται για δράσεις εντός είτε για δράσεις εκτός των φυλακών- είναι η εξασφάλιση επαρκών και κατάλληλων συνθηκών εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, σε πολλές χώρες έχουν γίνει προσπάθειες για ανάπτυξη Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός και εκτός σωφρονιστικών καταστημάτων με σκοπό την απασχόληση των κρατουμένων όσο καιρό βρίσκονται έγκλειστοι στις φυλακές αλλά και την εργασιακή τους εξασφάλιση και αποκατάσταση μετά την απόλυση. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα φορέων Κοινωνικής Οικονομίας που απασχολούν αποφυλακισμένους ενώ δε λείπουν και παραδείγματα ίδρυσης Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός των φυλακών όπως για παράδειγμα το εργαστήριο γραφικών τεχνών ονόματι Barbed στο Ηνωμένο Βασίλειο που αποτελεί την πρώτη Κοινωνική Επιχείρηση παγκοσμίως που δραστηριοποιήθηκε εντός των φυλακών. Σημειώνεται ότι στη χώρα μας δεν έχει υπάρξει μέχρι σήμερα Κοινωνική Επιχείρηση η οποία, να απασχολεί φυλακισμένους και να εδράζεται εντός σωφρονιστικού καταστήματος.

Κοινωνική Οικονομία και κοινωνική ένταξη

Όπως προαναφέρθηκε, σε πολλές χώρες έχουν καταβληθεί προσπάθειες ανάπτυξης επιχειρήσεων με σκοπό την απασχόληση κρατουμένων καθόσον βρίσκονται έγκλειστοι, την εργασιακή τους εξασφάλιση και την αποκατάσταση μετά την απόλυση (ΟΟΣΑ, 2016). Όσον αφορά τη νομική μορφή των ιδρυθεισών επιχειρήσεων επιλέχθηκε αυτή της Κοινωνικής Επιχείρησης, διότι, μεταξύ άλλων, η φιλοσοφία της εδράζεται στην αλληλεγγύη και τη συνεργατικότητα, στη δημοκρατική λήψη αποφάσεων, στην αρχή της ισονομίας και της ισοτιμίας, με κάθε μέλος να διαθέτει μία ψήφο ενώ η θεμελιώδης διάσταση της δράσης δεν είναι αυτή του κέρδους αλλά η κοινωνική.

Η δυναμική του πεδίου της Κοινωνικής Οικονομίας έχει αποτυπωθεί σε πολλές έρευνες ενώ τα τελευταία χρόνια εντοπίζεται ως προτεραιότητα σταθερά ψηλά στην πολιτική ατζέντα ειδικά όσον αφορά ζητήματα εργασιακής και κοινωνικής ένταξης (CIRIEC, 2012). Η Κοινωνική Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση αριθμεί περί τα δύο εκατομμύρια επιχειρήσεις δηλαδή περίπου ένας στους δέκα φορείς ανήκει στις Κοινωνικές Επιχειρήσεις. Περισσότερα από 11 εκατομμύρια άτομα εργάζονται σε Κοινωνικές Επιχειρήσεις. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί στο 6% του συνόλου των απασχολούμενων στην Ευρώπη.

Στην Ελλάδα -παρά το γεγονός ότι η Κοινωνική Οικονομία δεν είναι κάτι καινούριο- η ανάπτυξη του πεδίου δεν ακολούθησε το ευρωπαϊκό παράδειγμα. Θεσμοθετήθηκε μόλις πρόσφατα στη χώρα μας με την ψήφιση του ν.4019/2011 ενώ πέντε χρόνια αργότερα, το 2016, ψηφίζεται ο ν.4430/2016 που έρχεται να αντικαταστήσει τον πρώτο. Ως εκ τούτου ο 4019/2011 συνιστά την πρώτη προσπάθεια εννοιολογικής αποσαφήνισης και ρύθμισης του πεδίου της θεσμοθετημένης Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα από πλευράς πολιτείας.

Η συμβολή των Κοινωνικών Επιχειρήσεων στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού (μεταξύ αυτών και οι αποφυλακισμένοι) έχει απασχολήσει πολλούς συγγραφείς (Nyssens, 2006). Το ιδιαίτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει μια Κοινωνική Επιχείρηση ως προς τη σύνθεσή της είναι ότι τα μέλη της ενδέχεται να προέρχονται από εντελώς διαφορετικούς χώρους και προσλαμβάνουσες γεγονός που αποτελεί πρόκληση για την επιτυχία τέτοιου είδους εγχειρημάτων.

Στη χώρα μας ανάλογα με τον ειδικότερο σκοπό τους, οι Κοιν.Σ. Επ. διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

α) Κοιν.Σ. Επ. Ένταξης, οι οποίες διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες:

αα) Κοιν.Σ. Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων. Ποσοστό 30% κατ' ελάχιστον των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες.

αβ) Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων. Ποσοστό 50% κατ' ελάχιστον των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες.

αγ) Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) του άρθρου 12 του ν. 2716/1999, θεωρούνται αυτοδικαίως Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης.

β) Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, οι οποίες αναπτύσσουν δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης», ή και παρέχουν «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος».

Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ευρώπη, ειδικότερα όμως οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις Εργασιακής Ένταξης προσφέρουν τεσσάρων τύπων προγράμματα εργασιακής και κοινωνικής

ένταξης (βλ. Πίνακα 1): α. προγράμματα μεταβατικής απασχόλησης, β. μόνιμες αυτοχρηματοδοτούμενες θέσεις εργασίας, γ. επαγγελματική ένταξη μέσω μόνιμων επιδοτήσεων και δ. κοινωνικοποίηση μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα Κοινωνικών Επιχειρήσεων Εργασιακής Ένταξης με προγράμματα μεταβατικής απασχόλησης αποτελούν οι επιχειρήσεις που προσφέρουν ενδοεπιχειρησιακή εκπαίδευση και κατάρτιση στο Βέλγιο ή οι επιχειρήσεις ένταξης στην Πορτογαλία (Davister, Defourny, & Gregoire, 2004). Παράδειγμα φορέων που προσφέρουν μόνιμες αυτοχρηματοδοτούμενες θέσεις αποτελούν οι επιχειρήσεις μακροπρόθεσμης εργασιακής ένταξης στη Γαλλία, οι οποίες εξασφαλίζουν απασχόληση μεγάλης διάρκειας σε ανέργους με σκοπό να τους δώσουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν κοινωνική και επαγγελματική αυτονομία. Κοινωνικοποίηση μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας προσφέρουν δύο τύποι Κοινωνικών Επιχειρήσεων Ένταξης στην Ευρώπη: τα κέντρα για την προσαρμογή στην εργασιακή ζωή της Γαλλίας και τα επαγγελματικά κέντρα στην Ισπανία. Τα πρώτα απασχολούν ως επί τω πλείστον άτομα με σοβαρά ψυχολογικά και κοινωνικά προβλήματα (μεταξύ αυτών και αποφυλακισμένους) ενώ τα δεύτερα δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας σε άτομα με αναπηρίες. Τέλος χαρακτηριστικά παραδείγματα Κοινωνικών Επιχειρήσεων που προσφέρουν εργασιακή ένταξη μέσω μόνιμων επιδοτήσεων είναι τα «προστατευμένα εργαστήρια» στην Πορτογαλία, την Ιρλανδία και τη Σουηδία και οι «Adapted Work Enterprises» στο Βέλγιο. Πρόκειται για ιδιαίτερες περιπτώσεις Κοινωνικών Επιχειρήσεων Ένταξης με την έννοια ότι δε διέπονται από τα χαρακτηριστικά της ανοικτής αγοράς εργασίας αλλά είναι, κατά μία έννοια, εγγυημένες απασχόλησης. Στην Ελλάδα οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις Ένταξης προσφέρουν προγράμματα που αφορούν μόνιμες αυτοχρηματοδοτούμενες θέσεις εργασίας αλλά κυρίως προγράμματα κοινωνικοποίησης μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας (Τσιλίκης Α. Χρήστος., 2017) και για το λόγο αυτό θεωρούμε πως είναι οι πλέον ενδεδειγμένες για δραστηριοποίηση εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Κοινωνικές Επιχειρήσεις Εργασιακής Ένταξης (Κ.Ε.Ε.Ε.) και τύποι εργασιακής ένταξης

Τύπος Ένταξης	Παραδείγματα
Μεταβατική Απασχόληση	-Επιχειρήσεις Εργασιακής Εκπαίδευσης (Βέλγιο) -Επιχειρήσεις Ένταξης (Πορτογαλία)
Αυτο-χρηματοδοτούμενες θέσεις εργασίας	-Επιχειρήσεις μακροπρόθεσμης εργασιακής ένταξης (Γαλλία) -Κοινωνικές Επιχειρήσεις (Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο)
Επαγγελματική ένταξη μέσω μόνιμων επιδοτήσεων	-Προστατευμένα Εργαστήρια (Πορτογαλία, Σουηδία, Ιρλανδία) - Adapted work enterprises (Βέλγιο)
Κοινωνικοποίηση μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας	-Κέντρα Προσαρμογής στον Εργασιακό Βίο (Γαλλία) -WISEs ανακύκλωσης (Βέλγιο) -Επαγγελματικά Κέντρα (Ισπανία)

Καθίσταται εμφανές από τα παραπάνω ότι φυλακισμένοι ή αποφυλακισμένοι μπορούν να απασχοληθούν σε Κοινωνικές Επιχειρήσεις Ένταξης σε όλους σχεδόν τους παραπάνω τύπους προγραμμάτων κοινωνικής και εργασιακής ένταξης. Υπογραμμίζεται δε ότι η πρότασή μας αφορά κυρίως στην ανάπτυξη προγραμμάτων μεταβατικής απασχόλησης και κοινωνικοποίησης μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας εντός και εκτός των καταστημάτων κράτησης (αναλυτικά στην ενότητα της πρότασης). Τα προγράμματα που εστιάζουν στην παροχή μόνιμων αυτοχρηματοδοτούμενων θέσεων εργασίας έχουν κυρίως επιδοματικό χαρακτήρα και άρα απαιτούν εξασφάλιση κρατικών πόρων, πράγμα δύσκολο στη σημερινή οικονομική κατάσταση που διέρχεται η χώρα. Τα δε προγράμματα επαγγελματικής ένταξης μέσω μόνιμων επιδοτήσεων έχουν ως στόχο κυρίως άτομα με αναπηρίες τα οποία είναι μόνιμα αποκλεισμένα από την αγορά εργασίας χωρίς καμία πιθανότητα βελτίωσης των δυνατοτήτων τους για εργασία στο μέλλον.

Συνέργιες κράτους και Τρίτου Τομέα – Ένα σύγχρονο μοντέλο ανάπτυξης προγραμμάτων κοινωνικής και εργασιακής επανένταξης

Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα χωρών που έχουν ενσωματώσει στις εθνικές περί σωφρονισμού πολιτικές τους την κοινωνική επιχειρηματικότητα ως αναπόσπαστο λειτουργικό και αδιάρητο κομμάτι τους. Οι εν λόγω πολιτικές εδράζονται στην ενίσχυση της απασχόλησης φυλακισμένων ή αποφυλακισμένων εντός και εκτός των φυλακών σε Κοινωνικές Επιχειρήσεις με ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα. Τα προγράμματα διακρίνονται σε αυτά τα οποία έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα εντός της φυλακής και προετοιμάζουν τον κρατούμενο για την κοινωνική και εργασιακή του επανένταξη μετά την απόλυση και σε αυτά που προσφέρουν απασχόληση και επαγγελματική εξειδίκευση εντός των φυλακών με απώτερο σκοπό την απόκτηση, αναβάθμιση ή επικαιροποίηση των δεξιοτήτων των κρατούμενων έτσι ώστε οι τελευταίοι να εξασφαλίσουν όλα τα απαραίτητα για την ομαλή τους επανένταξη (Μηλιώνη Α. Φωτεινή., 2015).

Στην Ευρώπη, οι συμπράξεις Δημοσίου και Τρίτου Τομέα έχουν επικρατήσει ως καλή πρακτική για τρεις κυρίως λόγους: πρώτον προσφέρουν υπηρεσίες με χαμηλότερο κόστος σε σχέση με την ανάπτυξη προγραμμάτων αποκλειστικά δημοσία δαπάνη, δεύτερον συγκεντρώνουν σχετικά εύκολα- μεγάλα επενδυτικά κεφάλαια και τρίτον πετυχαίνουν σε σημαντικό βαθμό τους στόχους τους. Αλλά και διεθνώς συμπράξεις τέτοιου τύπου που συνηθίζεται να αποκαλούνται και Κοινωνικά Ομόλογα είναι πολύ διαδεδομένες με τις περισσότερες από τις μισές να εντοπίζονται στη Μεγάλη Βρετανία η οποία έχει αναπτύξει χρηματοδοτικά εργαλεία για την ενίσχυσή τους και θεωρείται πρωτοπόρος στον τομέα . Τέσσερις από τις συνολικά 43 τέτοιου είδους συμπράξεις (διεθνώς) αφορούν στα σωφρονιστικά καταστήματα και τη μείωση της υποτροπής (μεταξύ αυτών η σύμπραξη για τη φυλακή του Peterborough στο Ηνωμένο Βασίλειο και η σύμπραξη για την φυλακή στο Ryker's Island στις Ηνωμένες Πολιτείες). Έντεκα από τις 43 συμπράξεις αφορούν στη μείωση της ανεργίας γεγονός που αποδεικνύει της ευελιξία, τον πολύπλευρο χαρακτήρα των προγραμμάτων αυτού του είδους (ΟΟΣΑ, 2016) αλλά επίσης και την προσαρμοστικότητά τους (Center for Global Development., 2013).

Η Σκωτία ήταν από τις πρώτες χώρες που ανέπτυξε συμπράξεις μεταξύ Δημοσίου και Κοινωνικών Επιχειρήσεων για τη μείωση της υποτροπής των αποφυλακισμένων (ΟΟΣΑ, 2016). Στο πλαίσιο αυτό δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ενίσχυση της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας μέσω ανάπτυξης στοχευμένων δράσεων και προγραμμάτων που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την ίδρυση Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός ή εκτός σωφρονιστικών καταστημάτων. Υλοποιείται μεταξύ άλλων το εθνικό πρόγραμμα υποστήριξης επιχειρήσεων «Just Enterprise» (<https://www.justenterprise.org/>) ενώ παράλληλα έχει προς τον σκοπό αυτό αναπτυχθεί ένα επενδυτικό πρόγραμμα ύψους 6 εκατομμυρίων λιρών το οποίο ονομάζεται «Enterprise Ready Fund» (<http://www.gov.scot/Topics/People/15300/ThirdSectorFunding/EnterpriseGrowthSustainabilityFund>). Επίσης στην ίδια λογική κινείται και το εθνικό πρόγραμμα για την ανάπτυξη αγορών για φορείς της κοινωνικής οικονομίας, το οποίο υλοποιήθηκε από την «Ready for Business» (<http://readyforbusiness.org/>) και υποστηρίζει την ανάπτυξη των «Κοινωνικών Εταιρικών συμπράξεων με φορείς του Δημοσίου» (Public Social Partnerships - PSP) ενισχύοντας τη συνεργασία των Κοινωνικών Επιχειρήσεων και γενικότερα του Τρίτου Τομέα με υπηρεσίες του δημόσιου τομέα (Ready for Business, 2017).

Βασικό χαρακτηριστικό των «Κοινωνικών Εταιρικών συμπράξεων με το Δημόσιο» (Public Social Partnerships - PSP) είναι ότι εμπλέκουν ενεργά τις οργανώσεις που ανήκουν στην Κοινωνική Οικονομία στο σχεδιασμό των προσφερόμενων υπηρεσιών (ΟΟΣΑ., Policy Brief on Scaling the Impact of Social Enterprises: Policies for Social Enterprises, 2016) έτσι ώστε οι εν λόγω συμπράξεις να αναπτύσσονται συνεργατικά, να είναι βιώσιμες και να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες των χρηστών τους. Το μοντέλο εδράζεται στις συμπράξεις Δημοσίου Τομέα και φορέων της Κοινωνικής Οικονομίας όπου οι υπηρεσίες αναπτύσσονται από κοινού με βάση το τι είναι χρήσιμο και λειτουργικό.

Το μοντέλο των «Κοινωνικών Εταιρικών συμπράξεων με το Δημόσιο» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφ' ης στιγμής έχει υιοθετηθεί στην προσπάθεια αναμόρφωσης του σωφρονιστικού συστήματος στη Σκωτία με ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα (Ready for Business, 2017). Αφορμή υπήρξε η διαπίστωση ότι ενώ έχουν δαπανηθεί σημαντικά ποσά για προγράμματα κοινωνικής και εργασιακής επανένταξης εντούτοις τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Αυτό οδήγησε το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Σκωτίας να κινηθεί προς μια άλλη κατεύθυνση στη χάραξη πολιτικών για την κοινωνική και εργασιακή επανένταξη των αποφυλακισμένων.

Το 2012, το άνοιγμα ενός νέου σωφρονιστικού καταστήματος, του HMP Low Moss έδωσε μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για σύμπραξη Κοινωνικών Επιχειρήσεων και Δημοσίου με σκοπό την όσο πιο αποτελεσματική λήψη μέτρων για την παροχή του δυνατόν ποιοτικότερων υπηρεσιών προς τους φυλακισμένους. Ουσιαστικά δημιουργήθηκε μια σύμπραξη 15 εταιρών που περιελάμβανε Κοινωνικές Επιχειρήσεις, φορείς του Δημόσιου Τομέα και χρηματοδότες οι οποίοι από κοινού σχεδίασαν τη βάση του προγράμματος υπογράφοντας τη Low Moss PSP Memorandum of Understanding (MoU) (<http://www.sps.gov.uk/Corporate/Prisons/LowMoss/HMP-Low-Moss.aspx>). Επικεφαλής της σύμπραξης ορίστηκε η Κοινωνική Επιχείρηση «Turning Point Scotland» και ο απώτερος στόχος επικεντρώθηκε στην παροχή υπηρεσιών φροντίδας προς φυλακισμένους και αποφυλακισμένους (HM Inspectorate of Prisons for Scotland., 2013). Η πρόβλεψη ήταν να υποστηριχθούν 750 φυλακισμένοι και αποφυλακισμένοι κάθε χρόνο. Βραχυπρόθεσμος και μεσοπρόθεσμος στόχος η βελτίωση της κατάστασης των φυλακισμένων και μακροπρόθεσμος η

περαιτέρω μείωση της υποτροπής κατά 15% σε σχέση με τα επίπεδα του 2013. Η πιλοτική φάση ξεκίνησε το 2013 και ολοκληρώθηκε το 2016 ενώ αναμένεται να ακολουθήσει το τελικό στάδιο.

Αναπόσπαστο μέρος των προγραμμάτων αυτού του τύπου είναι το κομμάτι της αυτο-αξιολόγησης και παρακολούθησης της αποτελεσματικότητας (με χρήση δεικτών) της δράσης μέσω ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων (Osborne, Bond, Dutton, & Elric Honore., 2012). Τα αποτελέσματα υπήρξαν πολύ θετικά, η πρωτοβουλία αγκαλιάστηκε από την πολιτική ηγεσία και αναγνωρίστηκε από όλες τις πλευρές. Μάλιστα αποφασίστηκε να υιοθετηθεί ως καλή πρακτική για την ομαλή μετάβαση από τη φυλακή στην κοινωνία.

Μία εξίσου ενδιαφέρουσα πρωτοβουλία είναι τα «Social Impact Bonds» (Κοινωνικά Ομόλογα ή Ομόλογα Κοινωνικού Αντίκτυπου) στο Ηνωμένο Βασίλειο. Πρόκειται για συμπράξεις μεταξύ δημοσίου, τρίτου τομέα και επενδυτών οι οποίες «ανταμείβουν» τους τελευταίους στην περίπτωση που επιτευχθούν οι στόχοι που εκ των προτέρων τέθηκαν (Galitopoulou Stellina., 2016). Οι επενδυτές συμπράττουν με Κοινωνικές Επιχειρήσεις και φορείς του Τρίτου Τομέα και αναπτύσσουν καινοτόμα προγράμματα ενώ παράλληλα μοιράζονται μεταξύ τους τις οικονομικές απολαβές. Στην περίπτωση που δεν επιτευχθούν οι στόχοι οι χρηματοδότες δεν πληρώνονται πλέον του ποσού που συνεισέφεραν (ΟΟΣΑ, 2016). Ουσιαστικά πρόκειται για προγράμματα «δανεισμού» του δημοσίου το οποίο συνεισφέρει ένα συγκεκριμένο ποσό που αποτελεί μέρος του συνολικού προϋπολογισμού του προγράμματος. Το υπόλοιπο ποσό προσφέρεται από τους επενδυτές. Οι επενδυτές συμφωνούν στην ύπαρξη συγκεκριμένων μετρήσιμων στόχων καθώς και σε ένα συγκεκριμένο ποσοστό κέρδους στην περίπτωση που οι τελευταίοι επιτευχθούν (ΟΟΣΑ., Social Impact Bonds: Promises & Pitfalls, Summary Report, 2015). Εάν οι στόχοι επιτευχθούν παίρνουν μια προσαύξηση του αρχικού ποσού, εάν όχι μόνο το κεφάλαιό τους ή σε άλλες περιπτώσεις χάνουν τελείως το κεφάλαιό τους. Το δημόσιο με αυτό τον τρόπο είναι σε θέση να χρηματοδοτήσει ευρείας κλίμακας προγράμματα κοινωνικής και εργασιακής ένταξης και επανένταξης των οποίων ο προϋπολογισμός θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να καλυφθεί ίδια συμμετοχή ειδικά σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Οι επενδυτές από την άλλη έχουν κάθε συμφέρον να επιτευχθούν οι στόχοι του προγράμματος αφ' ης στιγμής θα μπορέσουν να επιτύχουν κέρδη.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Ηνωμένου Βασιλείου, το «Big Lottery Fund» και το «Social Fund» δημιούργησαν το πρώτο στον κόσμο «Social Impact Bond» (SIB) το Σεπτέμβριο του 2010 (Dyson Mike., 2011) για να χρηματοδοτήσουν μια πρωτοβουλία που στόχο είχε τη μείωση της υποτροπής 3000 τροφίμων με ποινές κάτω του έτους κατά 10% μέσα στο χρόνο και οι οποίοι απολύονταν από τις φυλακές του Peterborough (Emma Disley, 2015). Εάν ο στόχος ξεπερνούσε το 10% τότε οι συμπράττοντες φορείς θα πληρώνονταν επιπλέον ποσό κατ' αναλογία και όχι πλέον του 13%. Η πληρωμή γίνεται από το «Big Lottery Fund» εκ μέρους του Υπουργείου Δικαιοσύνης και υπολογίζεται ότι το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται στο μισό των αντίστοιχων προγραμμάτων που υλοποιούνταν μέσω δημοσίας δαπάνης.

Στη γειτονική Ιταλία, από το 2001 οπότε και ξεκίνησε να λειτουργεί η νέα υπερσύγχρονη φυλακή Bollate, εφαρμόζονται πρωτότυπα προγράμματα επανένταξης των κρατουμένων, η επιτυχία των οποίων οδήγησε στην ανάγκη εύρεσης νέων τρόπων εκπαίδευσης τους (Araya & Tomassetti, 2012). Έχοντας ως γνώμονα την κατάρτιση με απώτερο σκοπό την επανακοινωνικοποίηση (Πανούσης Γ., 1987), έφτιαξαν με τη συμβολή ενός κοινωνικού φορέα και μιας ιδιωτικής εταιρείας, ένα σύγχρονο εστιατόριο το οποίο εδράζεται εντός της φυλακής και προσφέρει τις

υπηρεσίες του στους πολίτες καθώς και εργασία στους εγκλείστους. Επιτυγχάνεται μέσω αυτής της κίνησης λοιπόν, αφενός η εκπαίδευση τους και αφετέρου η επαφή τους με τον «έξω κόσμο».

Στην Ιταλία επίσης, ιδρύθηκε εντός των φυλακών του Λέτσο η Κοινωνική Επιχείρηση «Made in Prison» στην οποία οι κρατούμενοι απασχολούνται στην κατασκευή τσαντών με ανακυκλώσιμα υλικά (τα οποία συγκεντρώνονται από συνεργαζόμενες βιοτεχνίες) ενώ το πελατολόγιο της επιχείρησης περιλαμβάνει υπουργεία, σούπερ μάρκετ, πανεπιστήμια κπα. Τα τελευταία χρόνια η επιχείρηση επεκτάθηκε σε μία ακόμα πτέρυγα των φυλακών υψίστης ασφαλείας, στις φυλακές του Τράνι καθώς επίσης και εκτός φυλακών για όσους βρίσκονται σε κατ' οίκον περιορισμό (Enzo dal Verme., 2017).

Στο Newcastle στο Ηνωμένο Βασίλειο, η Kirkclevington Prison αποτελεί μια «ανοικτού τύπου φυλακή» έχοντας τη χαμηλότερη διαβάθμιση ασφαλείας και δραστηριοποιείται ως πρότυπη Κοινωνική Επιχείρηση στην οποία οι τρόφιμοι απασχολούνται σε σειρά επιμέρους δραστηριοτήτων όπως καθαριστήριο αυτοκινήτων, καφετέρια, εργαστήριο γνωρίζοντας εξ' αρχής ότι συμμετέχουν σε ένα ερευνητικό project το οποίο έχει σημαντικά οφέλη για τους ίδιους αλλά και για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Η επιχείρηση έχει επεκταθεί και σε άλλες δραστηριότητες δείγμα του ότι πηγαίνει πολύ καλά. Το έργο αφορά σε σύμπραξη μεταξύ της Κοινωνικής Επιχείρησης της Kirkclevington Prison και του National Offender Management Service (Glenys Dame, 2016).

Άμεσο εξαγόμενο συμπέρασμα, είναι η καίρια σημασία την οποία κατέχει η εργασία εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων με απώτερο σκοπό την προετοιμασία για την «μετά την φυλακή ζωή». Εκτός των θετικών επιπτώσεων τις οποίες έχει σε επίπεδο ψυχολογίας του κρατούμενου, εφόσον τον καθιστά «χρήσιμο» μέλος της κλειστής κοινωνίας της φυλακής αποφεύγοντας την ιδρυματοποίηση και την αδρανοποίηση της προσωπικότητας του, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες και συμβάλλει καταλυτικά στην ομαλή επανένταξη του αποφυλακιζόμενου στην κοινωνία καθώς τον προετοιμάζει για την επανένταξη του στο εργατικό δυναμικό της χώρας.

Πρόταση

Από την ανάλυση που προηγήθηκε καθίσταται σαφές ότι η εργασιακή και κοινωνική ένταξη και επανένταξη φυλακισμένων και αποφυλακισμένων ατόμων αποτέλεσε διαχρονικά ένα κεντρικό ζήτημα των σωφρονιστικών πολιτικών τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς. Η εξασφάλιση του δικαιώματος για εργασία και η ομαλή κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία αποδεδειγμένα συνεισφέρει σημαντικά -σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες- στην επίτευξη του στόχου κάθε σωφρονιστικού συστήματος που δεν είναι άλλο από τη μείωση της υποτροπής (Davis, 2013).

Να σημειωθεί ότι «οι δομικοί καταναγκασμοί που ασκούνται στο περιεχόμενο και τον τρόπο οργάνωσης των διαφόρων μεθόδων ποινικής μεταχείρισης έχουν οδηγήσει τις σχετικές έρευνες αξιολόγησης των προγραμμάτων επαγγελματικής επανένταξης των αποφυλακισμένων σε πολύ μετριопαθείς -αν όχι και απαισιόδοξες- εκτιμήσεις σχετικά με την εμβέλεια και την αποτελεσματικότητα τους» (Γεώργιος Π. Νικολόπουλος., 2005) ενώ τα συστήματα που εδράστηκαν αποκλειστικά στη δημόσια συμμετοχή απέτυχαν σε μεγάλο βαθμό να εξασφαλίσουν το βασικό στόχο της μείωσης της υποτροπής ενώ παράλληλα αποδείχθηκαν εξαιρετικά δαπανηρά και αναποτελεσματικά.

Τα σύγχρονα σωφρονιστικά μοντέλα -για να ξεπεραστούν οι ανωτέρω συστημικές αγκυλώσεις- οφείλουν να μετατοπίσουν το κέντρο βάρους τους στη σύναψη συμπράξεων μεταξύ Τρίτου, Δημοσίου και Ιδιωτικού τομέα. Τέτοιου είδους μοντέλα είτε εφαρμόζονται πιλοτικά είτε έχουν ενσωματωθεί στα επίσημα σωφρονιστικά συστήματα χωρών με παράδοση στην ανάπτυξη παρόμοιων προγραμμάτων όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αμερική, η Ολλανδία, η Ιταλία κ.α.

Με γνώμονα τα παραπάνω επιχειρούμε να διαμορφώσουμε μια ολοκληρωμένη πρόταση που θα αφορά στην υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής και εργασιακής ένταξης και επανένταξης φυλακισμένων και αποφυλακισμένων ατόμων μέσω συμπράξεων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα και με τη συμμετοχή κοινωνικών επιχειρήσεων λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σωφρονιστικού συστήματος στη Ελλάδα. Τα εν λόγω σχήματα αποτελούν πρακτικές εφαρμοσμένης πολιτικής οι οποίες συνδυάζουν το θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύχθηκε στις προηγούμενες παραγράφους με σύγχρονα παραδείγματα που εφαρμόζονται διεθνώς. Αξιοποιώντας καλές πρακτικές από τη διεθνή και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία συνοψίσαμε στην παρακάτω ανάλυση SWOT τα δυνατά σημεία της πρότασης που ακολουθεί, τις απειλές, τις ευκαιρίες και τους κινδύνους που ενδέχεται να προκύψουν κατά την εφαρμογή τέτοιων μοντέλων στην ελληνική πραγματικότητα. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης SWOT συνοψίζονται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 1 Ανάλυση SWOT

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT	
Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες
<ul style="list-style-type: none"> • Ανάπτυξη μετρήσιμων δεικτών ποιότητας και επίτευξης στόχων • Μειωμένη δημόσια συμμετοχή σε συνδυασμό με σχεδίαση και ανάπτυξη αποτελεσματικότερων προγραμμάτων • Συνεχής αξιολόγηση • Επικέντρωση στην επίτευξη στόχων • Αποτελεσματικότερα προγράμματα 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανάγκη αναμόρφωσης νομοθετικού πλαισίου αναφορικά με τις δυνατότητες εργασίας μέσω συμπράξεων και την ίδρυση Κοιν.Επιχ. εντός των φυλάκων • Έλλειψη κουλτούρας συμπράξεων • Εξασφάλιση χρημάτων που να στηρίζουν ευρύτερες συμπράξεις • Ενδεχόμενη έλλειψη επενδυτών στην αρχή • Μικρός αριθμός φορέων που δραστηριοποιούνται στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη και επανένταξη
Ευκαιρίες	Απειλές
<ul style="list-style-type: none"> • Ενίσχυση της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας • Ανάπτυξη ευρύτερων συμπράξεων Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα • Μείωση της υποτροπής • Αποσυμφόρηση των σωφρονιστικών καταστημάτων • Ενίσχυση της απασχόλησης κυρίως σε τοπικό επίπεδο • Εξοικονόμηση δημοσίων πόρων 	<ul style="list-style-type: none"> • Εμφάνιση φαινομένων ισομορφισμού σε Κοινωνικές Επιχειρήσεις • Σταδιακή ιδιωτικοποίηση σημαντικών δημοσίων δομών κοινωνικής και εργασιακής ένταξης και επανένταξης

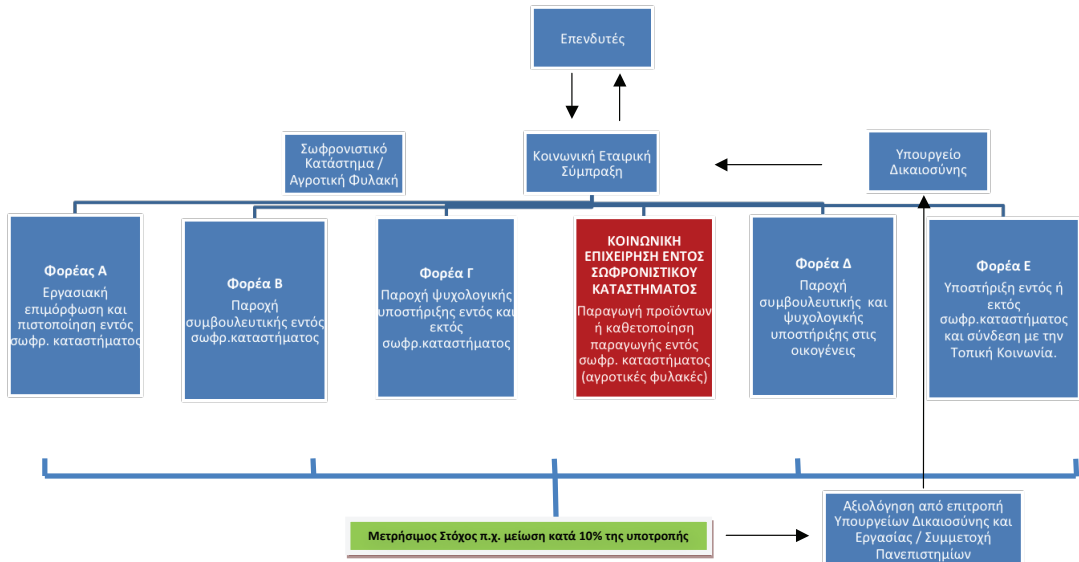
Η ανάπτυξη μετρήσιμων δεικτών ποιότητας και επίτευξης στόχων αποτελεί κεντρικής σημασίας στοιχείο του προτεινόμενου μοντέλου ενώ εφαρμόζεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Η χρήση δεικτών αναμένεται να συμβάλλει καίρια στην αποτελεσματική παρακολούθηση των προγραμμάτων ένταξης και επανένταξης καθώς και στην συνεχή αξιολόγηση της εργασίας που συντελείται από τη σύμπραξη τόσο στο σύνολό της όσο και από τους επιμέρους φορείς που τη συνθέτουν.

Σημαντική επίσης αναμένεται να είναι η μείωση της δημόσιας συμμετοχής, σε συνδυασμό με τη σχεδίαση και ανάπτυξη αποτελεσματικότερων προγραμμάτων η οποία με τη σειρά της θα συμβάλει στην εξοικονόμηση δημοσίων πόρων. Μέσω της υλοποίησης τέτοιου είδους προγραμμάτων, βασιζόμενα σε ευρύτερες συμπράξεις μεταξύ Τρίτου, Δημοσίου και Ιδιωτικού τομέα, καθίσταται δυνατή η παράλληλη ενίσχυση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, γεγονός το οποίο αναμένεται να οδηγήσει σε περαιτέρω ανάπτυξη της Κοινωνικής Οικονομίας στη χώρα. Η στροφή προς την ανάπτυξη ενός ολιστικού σωφρονιστικού συστήματος μέσω συμπράξεων Τρίτου, Δημοσίου και Ιδιωτικού τομέα και η αποτελεσματική χρήση δεικτών σε συνδυασμό με το υπόλοιπα δομικά στοιχεία του μοντέλου (που θα αναπτύξουμε στις επόμενες παραγράφους) προσδοκούμε ότι θα συμβάλλουν στην προσπάθεια για ανάπτυξη προγραμμάτων που θα οδηγούν -με τρόπο ουσιαστικό- στη μείωση της υποτροπής και συνακολούθως σε αποσυμφόρηση των -ήδη επιβαρυσμένων με πλεονάζοντες πληθυσμούς- σωφρονιστικών καταστημάτων.

Αναλύοντας περαιτέρω τα αποτελέσματα, όπως αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 1, προκύπτουν και ορισμένες σαφείς αδυναμίες κυριότερη εκ των οποίων είναι αυτή του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου και της ανάγκης αναμόρφωσης του ώστε να προβλέπεται η δυνατότητα εργασίας εντός των καταστημάτων κράτησης και πιο συγκεκριμένα η σαφής πρόβλεψη για ίδρυση Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός των φυλακών. Η αδυναμία αυτή συνδυάζεται ενδεχομένως με το μικρό αριθμό φορέων οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη και επανένταξη του κοινωνικού συνόλου το οποίο εξετάζεται στο παρόν άρθρο. Η έλλειψη κουλτούρας αναφορικά με τις συμπράξεις συντελεί ενδεχομένως στη μέχρι τούδε απουσία ανάλογων δράσεων στη χώρα και ενδεχομένως να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα στην προώθηση μοντέλων συμπράξεων. Ωστόσο αξιολογώντας και αξιοποιώντας τις καλές πρακτικές που εφαρμόζονται επί σειρά ετών σε διεθνές επίπεδο και λαμβάνοντας υπόψη την ελληνική εμπειρία και πραγματικότητα το εμπόδιο αυτό μπορεί να ξεπεραστεί. Η εξασφάλιση επαρκών πόρων για τη στήριξη ανάλογων συμπράξεων αποτελεί μία εν δυνάμει πρόκληση για την ελληνική πραγματικότητα ελέω οικονομικής κρίσης καθώς και λόγω της προαναφερθείσας έλλειψης κουλτούρας συνεργασιών και κατ' επέκταση στρατηγικών επενδυτών.

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις που συνεργάζονται με δημόσιους φορείς (έρευνα PERSE) συχνά εμφανίζουν τάσεις ισομορφισμού (DiMaggio, 1983). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι με την πάροδο των ετών αλλοιώνεται ο επιχειρηματικός χαρακτήρας και προσανατολισμός τους, χάνουν το καθαρά κοινωνικό αποτύπωμά τους και τον από τα κάτω χαρακτήρα τους, ενώ παράλληλα παρουσιάζουν άμεση εξάρτηση από τους συνεργαζόμενους κρατικούς οργανισμούς και προγράμματα. Από την άλλη μεριά, ενέχει ο κίνδυνος μια τέτοιου είδους σύμπραξη να οδηγήσει σε ιδιωτικοποίηση των δομών και ουσιαστική απόσυρση του κράτους από σημαντικούς τομείς δράσης.

Εικόνα 1 - Υπόδειγμα δομής προγράμματος με ίδρυση Κοινωνικής Επιχείρησης εντός των φυλακών

Προχωρώντας στην παρουσίαση του προτεινόμενου μοντέλου συμπράξεων θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε το τρόπο με τον οποίο οι διάφοροι συμπράττοντες φορείς συνεργάζονται και αλληλεπιδρούν ούτως ώστε να επιτύχουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Η συνολική δομή απεικονίζεται στο παραπάνω διάγραμμα ροής και αναλύεται ως ακολούθως.

Αρχικά το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (καθ ύλην αρμόδιο για θέματα Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας) σε άμεση συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης (καθ ύλην αρμόδιο υπουργείο για τη λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων) θέτουν τις κατευθυντήριες γραμμές και τους στόχους του προτεινόμενου προγράμματος. Οι κατευθυντήριες γραμμές αποτελούν τις ελάχιστες απαιτήσεις που θα πρέπει να πληροί το πρόγραμμα ενώ οι στόχοι αφορούν σε μετρήσιμα αποτελέσματα είτε αναφορικά με τη μείωση της υποτροπής και την επανένταξη, είτε με την επιμόρφωση και την εργασιακή ενσωμάτωση των ωφελουμένων. Η παρακολούθηση της επίτευξης των στόχων συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη δεικτών (ποιοτικών και ποσοτικών), χρήση των οποίων γίνεται για πρώτη φορά στη χώρα μας (σε τέτοιου είδους προγράμματα) και συνιστά ένα καινοτόμο στοιχείο των πρωτοβουλιών αυτού του τύπου. Η δομή, τα επιμέρους συστατικά στοιχεία καθώς και η επιλογή και ανάπτυξη των δεικτών και στόχων του προγράμματος θα πρέπει να βασίζεται στα αποτελέσματα έρευνας που θα έχει προηγηθεί επί του πεδίου από επιστημονική επιτροπή η οποία θα έχει συσταθεί με αυτό το σκοπό.

Σε δεύτερη φάση και αφού έχει ολοκληρωθεί η αποτύπωση της τρέχουσας κατάστασης από την Ερευνητική Ομάδα, τα συναρμόδια Υπουργεία επικοινωνούν την πρόθεσή τους για υλοποίηση του προγράμματος και καλούν όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς και επενδυτές να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους για συμμετοχή τους σε αυτό. Οι συμπράξεις καλούνται να καταθέσουν συγκεκριμένη πρόταση δράσης μέσω της οποίας θα περιγράφεται ο ακριβής τρόπος συμμετοχής (των επιμέρους φορέων καθώς και της πρότερης εμπειρίας αυτών στο πεδίο) με βάση τον τομέα δραστηριοποίησης ενώ θα κατατίθεται εξ αρχής και ο εκτιμώμενος προϋπολογισμός που θα αφορά στα λειτουργικά

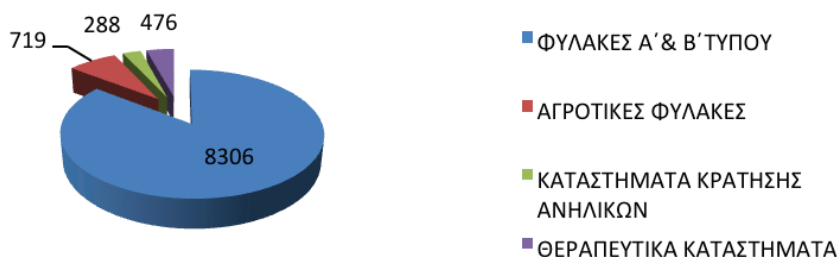
έξοδα. Στο επίπεδο των επενδυτών, οι προτάσεις θα αφορούν στα κεφάλαια τα οποία προτίθενται να διαθέσουν, ποσά τα οποία ενδεχομένως να προέρχονται από προγράμματα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ή οποιαδήποτε άλλη πηγή. Η κατάθεση του ποσού θα γίνεται εφάπαξ από τη στιγμή επιλογής του επενδυτή με τον οποίο θα συνεργαστούν τα υπουργεία στο Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται ότι το ποσό θα είναι άμεσα διαθέσιμο προς χρήση για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών υλοποίησης του προγράμματος, οπότε το βάρος μετατοπίζεται από το Κράτος στον επενδυτή, καθώς και ότι στην περίπτωση που ο επενδυτής αποχωρήσει από το πρόγραμμα πριν την ολοκλήρωση αυτού, ότι το ποσό θα παραμένει διαθέσιμο στα αποθεματικά του ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας προς χρήση ακόμη και σε μελλοντικά προγράμματα.

Εφόσον ολοκληρωθεί η διαδικασία κατάθεσης των προτάσεων συμπράξεων και επενδυτών, ακολουθεί η αξιολόγηση αυτών και η τελική επιλογή του σχήματος που θα αναλάβει την υλοποίηση του προγράμματος. Εν συνεχεία και εφόσον έχει πλέον καθοριστεί το τελικό σχήμα σύμπραξης και επενδυτή-ων το οποίο θα αναλάβει την υλοποίηση του προγράμματος, γίνεται η κατανομή εργασιών στους φορείς, η οποία βασίζεται στην αρχική δήλωση δραστηριότητας του εκάστοτε φορέα και ξεκινάει η υλοποίηση του προγράμματος. Με βάση την εμπειρία χωρών που έχουν υλοποιήσει αντίστοιχου τύπου προγράμματα θεωρείται σκόπιμη η ανάπτυξη πιλοτικού προγράμματος περιορισμένης χρονικής διάρκειας έτσι ώστε να προβλεφθούν τυχόν αστοχίες και προβλήματα που ενδεχομένως δεν ελήφθησαν υπόψη κατά τον αρχικό σχεδιασμό.

Οι αγροτικές φυλακές στην Ελλάδα μπορούν κάλλιστα να αξιοποιηθούν για την εφαρμογή ενός πιλοτικού προγράμματος δεδομένου ότι η οργάνωση της εργασίας εντός αυτών έχει ως σκοπό την παραγωγή προϊόντων τα οποία εύκολα θα μπορούσαν να προωθηθούν στις τοπικές κοινωνίες μέσω της σύστασης μιας ή περισσότερων Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων εντός των φυλακών. Σήμερα λειτουργούν 4 αγροτικά καταστήματα κράτησης: της Κασσάνδρας, της Κασσαβέτειας, της Τίρυνθας και της Αγιάς. Βάσει της τελευταίας καταγραφής πληθυσμού η οποία ολοκληρώθηκε από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης στις 2 Μαΐου 2017, συνολικά 719 άτομα εκτίουν την ποινή τους στις αγροτικές φυλακές της χώρας (βλ.Γράφημα 2) πληθυσμός επαρκής για την ανάπτυξη ολοκληρωμένων προγραμμάτων απασχόλησης κρατουμένων τόσο σε πιλοτική όσο και σε μονιμότερη βάση.

Γράφημα 2 - Σύνολο κρατουμένων ανά κατηγορία σωφρονιστικού καταστήματος

ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΟΣ

Τα οφέλη από μια τέτοια πρωτοβουλία είναι πολλαπλά τόσο για το ίδιο το σωφρονιστικό κατάστημα όσο και για τους έγκλειστους και τις ίδιες τις τοπικές κοινωνίες. Όσον αφορά το σωφρονιστικό κατάστημα εξασφαλίζεται η πιο εύρυθμη λειτουργία του ενώ οργανώνεται περαιτέρω η κατάτμηση και αποτελεσματικότερη διαχείριση της εργασίας. Παράλληλα εξοικονομούνται πόροι τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο εφόσον δύναται να δημιουργηθεί ένα σύστημα αυτονομίας (κυκλική οικονομία) μέσω της καθετοποιημένης παραγωγής και διάθεσης των παραγόμενων προϊόντων ακόμη και μεταξύ των καταστημάτων κράτησης για την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών των έγκλειστων όπως αυτό της σίτισης .

Κατά την παρούσα πρόταση και σε αντιδιαστολή με τα μέχρι στιγμής ισχύοντα⁸, τα κέρδη από τη λειτουργία της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης θα διαμοιράζονται σύμφωνα με τα όσα σαφώς ορίζονται στο νόμο 4430/2016 και το άρθρο 21 το οποίο αναφέρεται στη διανομή των κερδών⁹. Να σημειώσουμε επίσης ότι οι δημόσιοι οργανισμοί (σύμφωνα με πρόσφατη διάταξη του υπουργείου δικαιοσύνης αλλά και κάνοντας χρήση των ευνοϊκών ρυθμίσεων περί υπογραφής προγραμματικών συμβάσεων μεταξύ Κοιν.Σ.Επ. και δημοσίων φορέων) μπορούν να προμηθεύονται προϊόντα από τις αγροτικές φυλακές. Η παραγωγή μπορεί επίσης να απορροφάται από τα Κοινωνικά Παντοπωλεία των δήμων, τοπικά Νοσοκομεία, εστίες πανεπιστημίων, συσσίτια και άλλες δομές σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο στα πλαίσια της άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής του Δήμου ή της Περιφέρειας. Παρατηρείται λοιπόν ότι δύναται να δημιουργηθεί μια σταθερή βάση συνεργασίας σε οικονομικό και παραγωγικό επίπεδο μεταξύ τοπικής κοινωνίας και καταστήματος κράτησης.

Όσον αφορά τους εγκλείστους, η σύσταση μιας Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης εκτός του ότι προσφέρει σημαντικές δυνατότητες εργασίας, απασχόλησης και εξειδίκευσης/πιστοποίησης δεξιοτήτων (αναβάθμιση υπαρχουσών ή απόκτηση νέων / upskilling & reskilling) προσφέρει ένα σημαντικό οικονομικό κίνητρο και βοήθημα ενώ ενισχύει σε ατομικό επίπεδο την αυτοεκτίμηση, την εργασιακή επανενεργοποίηση, την κοινωνικοποίηση και την ανάπτυξη του ομαδικού πνεύματος. Να υπογραμμίσουμε τη σημασία της πιστοποίησης των δεξιοτήτων που κατέχουν ή απέκτησαν εντός της φυλακής μέσω κάποιου επίσημου κρατικού φορέα (π.χ. ΕΟΠΠΕΠ) ούτως ώστε η τελευταία να αποτελέσει διαβατήριο για την ομαλότερη εργασιακή

8. Τα κέρδη από τις φυλακές της Κασσάνδρας αλλά και από τις υπόλοιπες αγροτικές φυλακές που λειτουργούν στην Αγία Χανίων, την Κασσαβέτεια Βόλου και την Τίρυνθα διαχειρίζεται ειδική επιτροπή. Μέρος τους χρησιμοποιείται για τις ανάγκες της φυλακής (συντήρηση και αγορά μηχανημάτων, εργαλεία κ.λπ.), ενώ τα υπόλοιπα κατατίθενται σε λογαριασμό του υπουργείου Δικαιοσύνης και χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης στις φυλακές της χώρας.

9. Ν. 4430/2016, Άρθρο 21

Αποθεματικά Διανομή κερδών

1. Τα κέρδη της Κοιν.Σ.Επ. δεν διανέμονται στα μέλη, εκτός αν αυτά είναι εργαζόμενοι, οπότε εφαρμόζεται η παράγραφος 2.

2. Τα κέρδη διατίθενται ετησίως ως εξής:

α. κατά ποσοστό 5% για το σχηματισμό τακτικού αποθεματικού,

β. κατά ποσοστό 35% διανέμονται στους εργαζόμενους της επιχείρησης, εκτός αν τα 2/3 των μελών της Γενικής Συνέλευσης του Φορέα αποφασίσουν αιτιολογημένα τη διάθεση μέρους ή όλου του ποσοστού αυτού σε δραστηριότητες του στοιχείου γ;

γ. το υπόλοιπο διατίθεται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη γενικότερη διεύρυνση της παραγωγικής του δραστηριότητας.

επανεπίταξη μετά την αποφυλάκιση. Σημαντική επίσης αποδεικνύεται η σύνδεση των δεξιοτήτων που παρουσιάζουν δυναμική ζήτησης σε τοπικό επίπεδο με αυτές που αποκτούνται εντός των φυλακών ούτως ώστε η περίοδος εγκλεισμού να αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για επικαιροποίηση γνώσεων κατάρτιση ή και επανα-κατάρτιση.

Οι τοπικές κοινωνίες ωφελούνται επίσης πολλαπλά αφ' ης στιγμής τα προϊόντα των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων των φυλακών παράγονται και διατίθενται τοπικά, αναπτύσσονται συνεργασίες με τοπικές ιδιωτικές ή δημοτικές επιχειρήσεις και δημόσιους οργανισμούς. Οι αποφυλακισμένοι με τις νέες δεξιότητες που αποκτούν στα προγράμματα επανεπιδείκνυνται ομαλά και συνεισφέρουν σημαντικά στην τοπική οικονομία και τον επιχειρηματικό στίβο ενώ είναι δυνατή η ανάπτυξη δικτύων Κοιν.Σ.Επ. εντός και εκτός φυλακών με σκοπό την εξασφάλιση ισχυρών συνεργασιών και οικονομικών κλίμακας. Το μπόλιασμα των συνεταιριστικών αρχών, του συνεργατικού και αλληλέγγυου τρόπου οργάνωσης και παραγωγής, των δημοκρατικών αρχών στη λήψη των αποφάσεων και της τήρησης της βασικής αρχής της ισονομίας αποτελούν σημαντικά εφόδια για την αποτελεσματική και όσο το δυνατόν ομαλή κοινωνική και εργασιακή επανεπίταξη.

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος της εργασίας μέσω της ιστορικής επισκόπησης των σωφρονιστικών συστημάτων και της σωφρονιστικής νομοθεσίας και παρουσιάζοντας το πλαίσιο ανάπτυξης των κοινωνικών επιχειρήσεων μέσω της κοινωνικής οικονομίας και τις προσφερόμενες δυνατότητες αυτής, σε συνδυασμό με την πρόταση η οποία προηγήθηκε, καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα αναφορικά με τις δυνατότητες ανάπτυξης κοινωνικών επιχειρήσεων εντός και εκτός καταστημάτων κράτησης στην Ελλάδα.

Το αρχικό και κυριότερο συμπέρασμα το οποίο έρχεται ως φυσική κατάληξη των προαναφερθέντων, είναι το γεγονός ότι η εργασία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι ενός ανθρωποκεντρικού σωφρονιστικού συστήματος. Σε αυτή τη λογική, η ένταξη αυτής στην καθημερινότητα του έγκλειστου πληθυσμού, στο σύνολό του, αποτελεί επιτακτική ανάγκη και σημαντικό μέσο κοινωνικής προσαρμογής. Πολυάριθμες άλλωστε έρευνες οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί στο εξωτερικό αναφορικά με την σύνδεση εργασίας – εκπαίδευσης και υποτροπής ή εργασίας εντός φυλακής και μείωσης της ανεργίας, αποδεικνύουν κατά τρόπο αναμφισβήτητο ότι η κατοχύρωση του εργασιακού δικαιώματος και η απασχόληση και επιμόρφωση εντός των καταστημάτων κράτησης οδηγούν στην μείωση των ποσοστών υποτροπής, εφόσον οι αποφυλακισμένοι έχοντας λάβει τα κατάλληλα εφόδια επανεπιδείκνυνται ευκολότερα στην κοινωνία και αποτρέπεται εμμέσως η παρέκκλιση (25% όσων ολοκλήρωσαν κάποιο πρόγραμμα επαγγελματικής εκπαίδευσης εντός φυλακής επέστρεψαν σε αυτή έναντι 77% του γενικού πληθυσμού) (Σπινέλλη, 2005) . Αλλά και σε επίπεδο ανεργίας, η απόκτηση νέων γνώσεων ή η επικαιροποίηση των ήδη υπάρχουσών, επιτρέπουν στους αποφυλακισμένους να ενταχθούν εκ νέου -με τρόπο ομαλό- στο εργατικό δυναμικό και αυτομάτως αφαιρούνται από τη δεξαμενή ανεργίας.

Η αποσυμφόρνηση των σωφρονιστικών καταστημάτων (Albrecht Hans –Jörg, 1999) θα μπορούσε να εξεταστεί ως επακόλουθο της καθιέρωσης της εργασίας εντός αυτών μακροπρόθεσμα.

Βασιζόμενοι στις ισχύουσες διατάξεις περί ευεργετικού υπολογισμού της ποινής, όπως ισχύει στις αγροτικές φυλακές όπου μια μέρα εργασίας αντιστοιχεί σε τρεις μέρες κράτησης, εγείρεται το ζήτημα της επέκτασης και εφαρμογής αυτού του είδους ευεργετημάτων στα καταστήματα κράτησης όλων των τύπων.

Συνδέοντας την εργασία εντός των φυλακών με την επιμόρφωση αλλά κυρίως με την κατάρτιση και πιστοποίηση γνώσεων η οποία προτείνεται να παρέχεται στους κρατούμενους, επιτυγχάνεται η αναβάθμιση των δεξιοτήτων αλλά και του μορφωτικού επιπέδου αυτών προετοιμάζοντας τους επαρκώς για τη «μετά τη φυλακή ζωή». Πολυάριθμες άλλωστε έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν λιγότερες πιθανότητες εκπαιδευμένοι αποφυλακισθέντες να επιστρέψουν στη φυλακή, ενώ μελέτη ανάλυσης κόστους στις ΗΠΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κάθε δολάριο που δαπανάται για την εκπαίδευση εγκλείστων επιστρέφεται εις διπλούν στον φορολογούμενο (Σπινέλλη, 2005). Άρα η εκπαίδευση των εγκλείστων όχι μόνο ωφελεί τους ίδιους μέσω της απόκτησης ή/και αναβάθμισης των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους αλλά εξοικονομεί και χρήματα για το ίδιο το κράτος.

Η εξοικονόμηση δημόσιων πόρων στο προτεινόμενο μοντέλο συνεργασίας μεταξύ τρίτου, δημοσίου και ιδιωτικού τομέα πρέπει να υπογραμμιστεί. Αφενός -σε επίπεδο υλοποίησης ενός τέτοιου είδους προγράμματος- οι απαιτήσεις για άμεση οικονομική στήριξη από κυβερνητικούς πόρους αντισταθμίζονται από τη συνεργασία με τους επενδυτές, οι οποίοι αναλαμβάνουν την κάλυψη του μεγαλύτερου μέρους των οικονομικών απαιτήσεων υλοποίησης του εκάστοτε προγράμματος. Αφετέρου, βάσει του προτεινόμενου μοντέλου, εισάγοντας την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων αλλά και δημιουργώντας -σε μία ευρύτερη κλίμακα- ένα δίκτυο Κοιν.Σ.Επ. μεταξύ των σωφρονιστικών καταστημάτων, επιτυγχάνεται η δημιουργία ενός συστήματος κυκλικής οικονομίας τόσο σε μικρό-επίπεδο καταστήματος όσο και σε μακρο-επίπεδο ευρύτερων γεωγραφικών ενοτήτων που επεκτείνεται καλύπτοντας όλα τα σωφρονιστικά καταστήματα αλλά και άλλες Κοιν.Σ.Επ. ή ιδιωτικές επιχειρήσεις. Κάθε κατάσταση κράτησης δύναται να εφοδιάζει τα υπόλοιπα ανάλογα με τα παραγόμενα προϊόντα του, ενώ στο ίδιο σκεπτικό κινείται και η συνεργασία με την τοπική κοινωνία. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται η κάλυψη βασικών αναγκών των κρατουμένων, όπως αυτό της σίτισης, από την ίδια την Κοινωνική Επιχείρηση επομένως, οι δημόσιοι πόροι οι οποίοι απαιτούνται για την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών των εγκλείστων, μειώνεται κατά μεγάλο ποσοστό. Η αυτάρκεια η οποία μπορεί να επιτευχθεί μέσω της καθετοποίησης της παραγωγής προϊόντων των αγροτικών φυλακών, εν προκειμένω, δύναται να οδηγήσει στην εξασφάλιση ενός οικοσυστήματος βιώσιμης ανάπτυξης εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων με σημαντικές δυνατότητες επέκτασης των συνεργασιών με την τοπική κοινωνία και οικονομία.

Η δημιουργία συμπράξεων μεταξύ των κοινωνικών επιχειρήσεων οι οποίες προτείνεται να εδράζονται και να δραστηριοποιούνται εντός των φυλακών, με αυτές εκτός αλλά και με το δημόσιο τομέα ή την τοπική αυτοδιοίκηση ά κ β´ βαθμού, αναμένεται να συμβάλλουν στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας αλλά και του πρωτογενούς τομέα εν γένει. Δεδομένου λοιπόν, ότι το μοντέλο των αγροτικών φυλακών παρουσιάζει βασικά δομικά στοιχεία τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν μέσω προγραμμάτων ένταξης και απασχόλησης, προτείνεται η δημιουργία ενός στοχευμένου πιλοτικού προγράμματος το οποίο θα αποσκοπεί αφενός στη δημιουργία Κοινωνικών Επιχειρήσεων εντός των καταστημάτων κράτησης και στη συνεργασία αυτών με

τον Τρίτο και Δημόσιο τομέα (και στη διεύρυνση του πεδίου της Κοινωνικής Οικονομίας) και αφετέρου σε μακροχρόνιο ορίζοντα, στη διερεύνηση της διαντίδρασης μεταξύ εργασίας και υποτροπής.

Να σημειώσουμε ότι τέτοιου είδους εγχειρήματα δύνανται να έχουν σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο τόσο σε επίπεδο φορέων (Κοιν.Σ.Επ.) όσο και σε επίπεδο σύμπραξης. Η παραγόμενη συνολική και κοινωνική ωφέλεια, σε οικονομικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο, όπως σαφώς ορίζεται στο άρθρο 3 του Ν.4430/2016, εξασφαλίζεται μέσω των οριζόντιων και ισότιμων συμπράξεων. Στις συμπράξεις αυτές μπορούν να συμμετέχουν φορείς που ανήκουν στον ευρύτερο Τρίτο Τομέα καθώς και κάθε τύπου Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι φορείς που συμμετέχουν στα παραπάνω σχήματα συμβάλλουν σημαντικά σε προγράμματα κοινωνικής και εργασιακής ένταξης όλων των τύπων. Εξέχουσα δε θέση ανάμεσα στους παραπάνω φορείς κατέχουν οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, τα γνωστά Wisers' (Work Integration Social Enterprises) τα οποία συνιστούν βασικό πυλώνα των εν λόγω προγραμμάτων. Ο συγκεκριμένος τύπος Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ελλάδα όχι μόνο δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος αλλά τα μέλη τους αντιμετωπίζουν σημαντικά ζητήματα τα οποία εκθέσαμε αναλυτικά στο πρώτο μέρος του παρόντος άρθρου. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις Ένταξης αποτελούν το 0,02% του συνόλου των Κοιν.Σ.Επ. στην Ελλάδα γεγονός που αποδεικνύει πως εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικές στρεβλώσεις τόσο στο οικοσύστημα της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα, όσο και στους θεσμικούς και υποστηρικτικούς μηχανισμούς της πολιτείας προς αυτούς τους φορείς. Αν μάλιστα συνεκτιμήσουμε το γεγονός ότι από τις 35 συνολικά Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης που είχαν εγγραφεί στο Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας το 2016 ένας σημαντικός αριθμός αποτελούνταν από Κοι.Σ.Π.Ε. (Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης) αντιλαμβάνεται κανείς πως ο πραγματικός αριθμός των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης στη χώρα είναι ακόμα μικρότερος.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω θεωρούμε ότι οι συμπράξεις Τρίτου, Δημοσίου και Ιδιωτικού τομέα μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στην επιτυχή υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής και εργασιακής ένταξης μέσω της ίδρυσης κοινωνικών επιχειρήσεων ένταξης τόσο εντός όσο και εκτός των σωφρονιστικών καταστημάτων. Τα οφέλη είναι πολλαπλά τόσο για τους κρατούμενους όσο και για το δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα αλλά και τις τοπικές κοινωνίες και οικονομίες. Η ανάπτυξη τέτοιου είδους προγραμμάτων από το Υπουργείο Εργασίας και το Υπουργείο Δικαιοσύνης αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για ανάδειξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και της Κοινωνικής Οικονομίας ως θεμελιώδες και αναπόσπαστο κομμάτι μιας πιο ανθρωποκεντρικής σωφρονιστικής πολιτικής -και γιατί όχι- ως βασικό πυρήνα μιας ενδεχόμενης ευρείας κλίμακας σωφρονιστικής μεταρρύθμισης.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Albrecht, H.-J. (1999). Penal Policies and Criminal Sanctions: A Look at Developments and Trends in Europe. In: *The Changing Face of Crime and Criminal Policy in Europe*. Ed. R. Hood. Occasional Paper No. 19. Centre for Criminological Research. University of Oxford, Oxuniprint, Oxford, 1-23

- Araya, M., & Tomassetti, P. (2012). Working While in Prison: an Experience from Milano-Bollate Detention Centre.
- Broome, K. M., & Joe, G. W. (2002). The role of social support following short-term inpatient treatment. *The American Journal on Addictions*, 11, 57-65.
- Center for Global Development. (2013). Investing in Social Outcomes: Development Impact Bonds The Report of the Development Impact Bond Working Group.
- CIRIEC. (2012). Study on the situation of the Social Economy in the European Union and candidate countries. European Economic and Social Committee.
- Davis, L. M. (2013). Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta-Analysis of Programs That Provide Education to Incarcerated Adults. Santa Monica, CA: RAND Corporaton, 2013i.
- Davister, C. D. (2004). "Work Integration Social Enterprises in the European Union: An Overview of Existing Models", EMES Working Papers (no. 04/04).
- Davister, C., Defourny, J., & Gregoire, O. (2004). «*Wise Integration Social Enterprises In The European Union: An Overview Of Existing Models*», *Centre d'Economie Sociale, University of Liège (Belgium)*.
- DiMaggio, P. P.-W. (1983). "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", *American Sociological Review*, 48, April, pp.147-160. .
- Durnescu, I. (2011). Resettlement research and practices. An international perspective.
- Dyson Mike. (2011). Reducing reoffending among short sentenced male offenders from Peterborough prison, Social Impact Bonds, Social Finance.
- Emma Disley, C. G. (2015). The payment by results Social Impact Bond pilot at HMP Peterborough: final process evaluation report, RAND Europe.
- Enzo dal Verme. (2017). *Vantage*. Retrieved from <https://medium.com/vantage/made-in-prison-a-new-model-of-sustainable-social-enterprise-9166c69eace8>
- Galitopoulou Stellina. (2016). Understanding Social Impact Bonds: ΟΑΣΑ.
- Glenys Dame, S. (2016). Quality & Impact inspection, The effectiveness of probation work in Durham, An inspection by HM Inspectorate of Probation.
- Green Penny. (2008). Prison work and social enterprise:the story of Barbed, The Howard League for Penal Reform, Esmee Fairbairn Foundation.
- Griffiths, A., & Meinicke, C. (2014). Introduction to Social Impact Bonds and early intervention, Initial Report, Early Intervention Foundation.
- HM Inspectorate of Prisons for Scotland. (2013). Report on HMP Low Moss.
- Nyssens, M. (2006). *Social Enterprise. At the crossroads of market, public policies and civil society*. New York: Routledge.
- Osborne, S. P., Bond, S., Dutton, M., & Elric Honore. (2012). The Opportunities and Challenges of the Changing Public Services Landscape for the Third Sector in Scotland: A Longitudinal Study Year One Report: Baseline Findings. Employment Research Institute, Edinburgh Napier University Business School & Centre for Public Services Research, University of Edinburgh Business School.
- Ready for Business. (2017). Retrieved 09 02, 2017, from <http://readyforbusiness.org/public-social-partnerships/>: <http://readyforbusiness.org/public-social-partnerships/>

- Simpson, D., & Brown, B. (1999). (Eds.) 'Treatment process and outcome studies from DA-TOS' *Drug and Alcohol Dependence*, 57(2). .
- Αλεξιάδης, Σ. (2001). *Σωφρονιστική, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε.* .
- Γεώργιος Π. Νικολόπουλος. (2005). *Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. 118. 2005, 95-118 .
- ΕΠΑΝΟΔΟΣ. (2017). Retrieved 09 02, 2017, from <http://www.epanodos.org.gr/web/guest/skopos-stochoi>.
- Μηλιώνη Α. Φωτεινή. (2015). Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός Τόμος Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Τίτλος άρθρου: Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων. ΟΟΣΑ. (2016). *Social Impact Bonds: State of Play and Lessons Learnt*.
- ΟΟΣΑ. (2016). Policy Brief on Scaling the Impact of Social Enterprises: Policies for Social Enterprises.
- ΟΟΣΑ. (2015). Social Impact Bonds: Promises & Pitfalls, Summary Report.
- Πανούσης Γ. (1987). *Θεμελιώδη Ζητήματα Εγκληματολογίας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (2002). *Δημόσια Ασφάλεια & Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Σπινέλλη, Κ. (2005). *Εγκληματολογία – Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλας.
- Τσιλίκης Α. Χρήστος. (2017). *Από τις κοινωνικές υπηρεσίες στις κοινωνικές επιχειρήσεις. Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρήσεων με σκοπό την ένταξη στην αγορά εργασίας και την κοινωνική ενσωμάτωση ευπαθών κοινωνικών ομάδων*. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο.
- Χαΐδου, Α. (2002). *Το σωφρονιστικό σύστημα- ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.